

Ολυμπία Τσαρουχά, «Εισαγωγή»

(για το έργο *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωση του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού* του Μαρίνου Φαλιέρου)

Ο ποιητής Μαρίνος Φαλιέρος

Ποιητής ευγενικής βενετικής καταγωγής, ο Μαρίνος Φαλιέρος γεννήθηκε περίπου το 1397 και πέθανε το 1474. Ήταν ο δεύτερος γιος του Marco Falier, του μόνου κληρονόμου του κρητικού κλάδου της ευγενούς βενετικής οικογένειας των Falier. Κατείχε γενικά σπουδαία θέση στους κύκλους των βενετοκρητικών φεουδαρχών, αφού ήταν ένας από τους πιο μεγάλους φεουδάρχες και γαιοκτήμονες της κεντρικής και ανατολικής Κρήτης, ενώ δραστηριοποιήθηκε και πολιτικά. Από τα είκοσι πέντε του χρόνια ήταν μέλος του Μείζονος Συμβουλίου του Χάνδακα και, τακτικά, και της Γερουσίας. Το 1426 προθυμοποιήθηκε να αρματώσει με δικά του έξοδα μια γαλέρα για να πολεμήσει τους Τούρκους. Τον επόμενο χρόνο υπηρετούσε ως «supracomitus», δηλαδή ως καπετάνιος, σε ένα από τα δύο πολεμικά πλοία που διέθετε η Κρήτη για τις αμυντικές ανάγκες της Βενετίας.

Η μόρφωσή του δεν πρέπει να ήταν μεγάλη. Γράφει τα ελληνικά που άκουγε γύρω του, στους δρόμους και στις ορθόδοξες εκκλησίες. Ήδη στα 1400, έπειτα από περίπου δύο αιώνες ζωής στην Κρήτη, οι Βενετοί είχαν γλωσσικά εξελληνισθεί. Το περίπλοκο ύφος του Φαλιέρου και η χρήση σπάνιων λέξεων και εκφραστικών τρόπων δείχνουν ότι μητρική γλώσσα του ποιητή ήταν τα ελληνικά. Τη [λόγια βυζαντινή λογοτεχνία](#), όπως φυσικά και τα αρχαία ελληνικά, δεν φαίνεται να τα ήξερε. Οι σχετικά λίγοι αρχαϊσμοί είναι σχεδόν όλοι παρμένοι από την εκκλησιαστική γλώσσα. Από τη δημόδη μεσαιωνική λογοτεχνία μάλλον είχε διαβάσει [ερωτικά/ιπποτικά μυθιστορήματα](#). Εκτός από ελληνικά, ήξερε βέβαια τα ιταλικά και τα βενετσιάνικα και επηρεάζεται σημαντικά από τη δυτική λογοτεχνία της εποχής του.

Στον Μαρίνο Φαλιέρο αποδίδονται με ασφάλεια συνολικά πέντε έργα:¹ δύο ερωτικά όνειρα, το *Ιστορία και Όνειρο* και το *Ερωτικόν Ενύπνιον*, δύο παραινετικά, η *Ρίμα Παρηγορητική*² και οι *Λόγοι Διδακτικοί του πατρός προς τον υιόν*,³ καθώς και το θρησκευτικό ποίημα *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού*. Είναι πιθανό όλα τα ποιήματά του να χρονολογούνται στην περίοδο 1418/1420-1430, με τα δύο ερωτικά όνειρα να θεωρούνται τα παλαιότερα έργα του και ο *Θρήνος* το τελευταίο του.

Για τον *Θρήνο*

Το τελευταίο έργο του Φαλιέρου, ο *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού*, παραδίδεται μόνο μέσω ενός χειρογράφου, του Tübingen Mb 27 (T), το οποίο αντιγράφηκε στα 1585. Το κείμενο του ποιήματος στον κώδικα αποτελεί αντιγραφή της κατά πάσα πιθανότητα μοναδικής έκδοσης του *Θρήνου* στα 1543/4, που σήμερα λανθάνει. Ο Β. Α. Μυστακίδης παρουσίασε το κείμενο το 1922 σε μια κατά βάση διπλωματική έκδοση του χφ., η οποία έχει περισσότερο ιστορική παρά φιλολογική αξία. Έτσι, το ποίημα αποτελούσε το μοναδικό έργο του Φαλιέρου που δεν είχε αξιωθεί μιας σύγχρονης κριτικής έκδοσης, κενό που εντέλει ήλθαν να καλύψουν οι Bakker και van Gemert με την πρώτη επιστημονικά υπεύθυνη έκδοσή του το 2002, από την οποία αντλούνται και τα παρακάτω ανθολογούμενα αποσπάσματα.

¹ Η προτεινόμενη απόδοση ενός έκτου έργου, μάλλον κρητικής προέλευσης, της *Ριμάδας κόρης και νιου* (15ος αι.), στον Φαλιέρο από τον μελετητή και εκδότη του έργου του Α. F. van Gemert παραμένει μια ελκυστική αλλά αναπόδεικτη υπόθεση (Λεντάρη 2007, 2261).

² Ανήκει στο είδος της consolatio, δηλαδή του παρηγορητικού ποιήματος, και αποδέκτης του είναι ο φίλος του ποιητή Benedetto da Molin που είχε χάσει περιουσία και οικογένεια. Εκτείνεται σε 302 στίχους και χρονολογείται γύρω στα 1425.

³ Παραινετικό/διδακτικό ποίημα, με αποδέκτη τον γιο του ποιητή. Περιέχει πρακτικές συμβουλές για την οικογενειακή ζωή, αποτελείται από 326 στίχους και χρονολογείται μετά το 1421. Οι ερευνητές δέχονται ότι αποτέλεσε τη βασική πηγή του *ομώνυμου ποιήματος του Μάρκου Δεφαράνα* (16ος αι.).

Το ποίημα εκτείνεται σε 404 στίχους και είναι ένα μοιρολόι της Παναγίας. Ο αφηγητής, κάποιος Χριστόφιλος, λέει ότι είδε ζωγραφισμένη μια σκηνή της Σταύρωσης, στην οποία τα λόγια που έλεγαν οι παρευρισκόμενοι έβγαιναν από το στόμα τους με εβραϊκά γράμματα. Κατά παράκλησή του ένας Εβραίος, ο Τσαδόκ, μεταφράζει αυτά τα λόγια. Τα ομιλούντα πρόσωπα σ' αυτή τη σκηνή της Σταύρωσης είναι η Θεοτόκος (που λέει τα δύο τρίτα του κειμένου), ο Ιωάννης, η Μάρθα, η Μαρία η Μαγδαληνή, ο Χριστός, οι Εβραίοι και ο Λογγίνος. Στο ποίημα αποτυπώνεται ο δραματικός διάλογος των προσώπων αυτών.

Η δομή του *Θρήνου* είναι απλή και ισορροπημένη. Το έργο αρχίζει με έναν αφηγηματικό πρόλογο που λέγεται από τον Χριστόφιλο μπροστά από τον πίνακα (στ. 1-12). Στον πρόλογο δίνονται στον αναγνώστη/ακροατή οι απαραίτητες πληροφορίες για το θέμα του ποιήματος. Ακολουθεί ένα δράματιο –ό,τι διαδραματίζεται μέσα στον πίνακα– που αρχίζει στον στ. 13 και τελειώνει με τον επίλογο της Θεοτόκου (στ. 299-312), όπου πλέον τα πρόσωπα απευθύνουν τα λόγια τους το ένα στο άλλο και όχι στον ακροατή/αναγνώστη. Πιθανόν ο Φαλιέρος συνέλαβε το δράματιο ως χωρισμένο σε επεισόδια που ξεκινούν από έναν από του λόγους του Χριστού. Τους τελευταίους τούς χρησιμοποιεί ο ποιητής ως «σπονδυλική στήλη» του έργου. Η κατάληξη τού πλαισίου του δραματίου λέγεται από τον Χριστόφιλο και τον Τσαδόκ μπροστά από τον πίνακα (323-330), σε αντιστοιχία με τον πρόλογο.

Ο αρχικός *Θρήνος* του Φαλιέρου αποτελείται από το πλαίσιο (στ. 1-12 και 323-330) και το δραματικό μέρος (στ. 13-312), δηλαδή το αρχικό κείμενο άρχιζε και τελείωνε με το άνοιγμα και το κλείσιμο του πίνακα της Σταύρωσης. Αργότερα, σε κάποιο σημείο της γραπτής παράδοσης, εμπλουτίστηκε από κάποιον άγνωστο, ικανό διασκευαστή που ήξερε να χρησιμοποιεί τις τεχνικές του δραματικού λόγου, με το επεισόδιο της Αποκαθήλωσης και του επόμενου θρήνου (*Pietà*), δηλαδή ένα δεύτερο δράματιο. Από τον μεταγενέστερο διασκευαστή, επομένως, προστέθηκαν στίχοι στο τέλος του έργου και παρεμβλήθηκαν και άλλοι στο κύριο μέρος – συνολικά 118 στίχοι στους αρχικούς 286 του Φαλιέρου.

Ο *Θρήνος* δεν μπορεί να συγκριθεί με κανένα άλλο ελληνικό έργο ως προς τη δραματική του μορφή, παρά μόνο με την *Ιστορία και Όνειρο* του ίδιου ποιητή. Και τα δύο εντάσσονται στην προσπάθεια του Φαλιέρου να γράψει διαλογικά-δραματικά έργα, χωρίς

ωστόσο να είναι καθαρά θεατρικά, γιατί, εκτός από τα πρόσωπα του δράματος που συνομιλούν χωρίς τη μεσολάβηση κάποιου τρίτου, υπάρχει κι ένας αφηγητής. Στον *Θρήνο* τον ρόλο του αφηγητή δεν τον παίζει ο ποιητής, αλλά ο Χριστόφιλος –πιθανόν μια περσόνα του Φαλιέρου– που λέει τον πρόλογο. Είναι, επίσης, αυτός που μεταφέρει τη σκηνή, από τον χώρο όπου βρίσκονται ο ίδιος και οι φίλοι του (εμείς) στον πίνακα στη σκηνή της Σταύρωσης, και αναγγέλλει το πρώτο πρόσωπο του δράματιου, τη Θεοτόκο.

Ο Φαλιέρος φαίνεται πως ήταν ένας άνθρωπος αρκετά διαβασμένος στη σύγχρονή του λατινική και ιταλική λογοτεχνία, τόσο την κοσμική όσο και τη διδακτική και θρησκευτική. Τα περισσότερα θέματα και μοτίβα που χρησιμοποιούνται στον *Θρήνο* απαντούν και μέσα σε *laude* και σε άλλα κείμενα ιταλικής προέλευσης. Στα χρόνια του Φαλιέρου η *lauda*, ως λογοτεχνικό είδος, είχε πια διαδοθεί σ' όλη την Ιταλία. Οι *laude* ήταν ύμνοι για θρησκευτικά θέματα, αρχικά λυρικής φύσης, που εξελίχθηκαν σε αφηγηματικές και δραματικές συνθέσεις, τραγουδιόντουσαν, απαγγέλλονταν και τελικά παίζονταν. Αποτελούν δραματικά κείμενα με σκηνοθετικές οδηγίες χωρίς την παρουσία αφηγητή, αν και ορισμένες δεν είναι ούτε εντελώς αφηγηματικές ούτε απόλυτα δραματικές, κι έτσι βρίσκονται ανάμεσα στα δύο είδη. Ο Φαλιέρος γνώριζε τις *laude* αφομοιώνοντας καλά τις τεχνικές τους. Το μέρος του *Θρήνου* που ονομάζεται δράματιο δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια *lauda*, όχι εντελώς δραματική, αλλά ένα μεικτό είδος – στο μεγαλύτερο μέρος της διέπεται από δραματικότητα, ωστόσο εμπεριέχει και αφηγηματικά στοιχεία. Πάντως, το ένα και μοναδικό πρότυπο του *Θρήνου* δεν έχει βρεθεί. Φαίνεται πως ο Φαλιέρος διασκευάζει ελεύθερα τις πηγές του, προσθέτει στοιχεία και γενικά τα τοποθετεί σ' ένα δικό του μοναδικό πλαίσιο, αποκλειστικό δημιούργημά του.

Όσον αφορά την παραστασιμότητα του *Θρήνου*, θα μπορούσαμε να πούμε τα εξής: στο ποίημα δεν υπονοούνται μόνο λόγια (όπως οι λόγοι του Χριστού από τον Σταυρό), αλλά και δράση-κίνηση. Εκτός από τα δάκρυα, τις χειρονομίες και τους θρήνους των προσώπων, βρίσκουμε και παρακλήσεις της Θεοτόκου για δράση. Δεν γνωρίζουμε αν ο Φαλιέρος σκεφτόταν να παραστήσει τον *Θρήνο* στη σκηνή. Όπως και το ποίημα *Ιστορία και Όνειρο*, πιθανόν ο Φαλιέρος να έγραψε τον *Θρήνο* για μια παράσταση, προορισμένη για έναν αρκετά στενό φιλικό κύκλο την ημέρα της Μεγάλης Παρασκευής, σε κάποια εκκλησία.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Ολυμπία Τσαρουχά, «Εισαγωγή» (για το έργο *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού του Μαρίνου Φαλιέρου*)

Η γλώσσα του *Θρήνου* ενσωματώνει, κυρίως, κρητικά διαλεκτικά στοιχεία του 15ου αιώνα με ελάχιστα δάνεια και με έναν περιορισμένο αριθμό αρχαϊστικών τύπων. Το ποίημα είναι γραμμένο σε κλασικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο, τομή μετά την 8η συλλαβή και συχνούς διασκελισμούς, συνήθως μέσα στο δίστιχο, ενώ η ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία του είναι πλούσια και ενδιαφέρουσα.

Ο *Θρήνος* του Φαλιέρου απασχόλησε σημαντικούς μελετητές της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ο Μ. Ι. Μανούσακας (1965, 18) θεωρεί το έργο «αρκετά περίεργο και ενδιαφέρον, γιατί αποδεικνύει πως το θρησκευτικό δράμα δεν ήταν άγνωστο στην ελληνική Ανατολή, όπως πίστευαν ως τώρα». Ο [Λίνος Πολίτης](#) (1999, 46) παρατηρεί ότι «ξεφεύγει εντελώς από τα καθιερωμένα, είναι σύντομο και αποτελεί κάτι σαν δραματοποίηση της σταύρωσης του Χριστού – ένα υποτυπώδες “μυστήριο”».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Λεντάρη 2007

Τίνα Λεντάρη, «Φαλιέρος, Μαρίνος (Κρήτη, π. 1397-1474)», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 2261-2262.

Μανούσακας 1965

Μανούσος Ι. Μανούσακας, *Η κρητική λογοτεχνία κατά την εποχή της Βενετοκρατίας*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 18.

Πολίτης 1999

Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα ¹⁰1999, σ. 46.

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7: «Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»

Ολυμπία Τσαρουχά, «Εισαγωγή» (για το έργο *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού του Μαρίνου Φαλιέρου*)